

VELIKI RAT U PUBLIKACIJAMA KLUBA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA I UMJETNIKA U OSIJEKU 1910. – 1924.

Sažetak

Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku djelovao je od 1909. do 1941. godine. Tijekom toga razdoblja izdao je četiri književne publikacije od kojih se u dvije, Književni prilog (1910. – 1915.) i Jeka od Osijeka (1918. – 1924.), mogu pratiti reakcije na Prvi svjetski rat. Riječ je o razdoblju u kojemu je sve vidljivija i kriza monarhije koja će, kao što se zna, završetkom Prvoga svjetskog rata i nestati. To je ujedno vrijeme masovnoga iseljavanja Hrvata u Ameriku, koje svoju kulminaciju doživljava između 1907. i 1911. godine kada zemlju napušta prosječno petnaest tisuća ljudi godišnje. U to vrijeme traje i intenzivno naseljavanje Nijemaca i Mađara u Slavoniju, što je za jednu malu zemlju kakva je Hrvatska sigurno bio društveni šok. S obzirom na to da je Klub djelovao u tom vrlo burnom razdoblju u kojemu je nestalo i nastalo nekoliko država i društvenih sustava, zanimljivo je proučavati kako je književnost reagirala na aktualne društvene promjene. Tekstovi koji se bave ratnom tematikom, mogu se po pojedinim izdanjima pratiti i proučavati te na taj način govoriti o odnosu poetike i politike lokalne sredine. Osim toga, takvi tekstovi ukazuju na paralelnu svjetonazorsku paradigmu koja nalazi put do javnosti. Kako bi rekli novohistoristi – ukazuju na nered u prividno jedinstvenoj epohi. To su također tekstovi u kojima se mogući pokazuje „proces stvaranja subverzivnih uvida unutar prividno pravovjernih tekstova“ (Greenblatt). Za potrebe je ovoga rada provedeno dokumentacijsko istraživanje u Državnome arhivu u Osijeku i u Muzeju Slavonije u Osijeku. Državni arhiv u Osijeku čuva fondove pojedinih članova i suradnika Kluba hrvatskih književnika u Osijeku kao i fond samoga Kluba (signatura fonda HR-DAOS-422). Periodika, koja prati navedeno razdoblje djelovanja Kluba, pohranjena je u Muzeju Slavonije u Osijeku: Hrvatski list, Narodna obrana, Die Drau, Vijenac, Suvremenik, itd. U Muzeju Slavonije nalaze se i primjerci publikacija Kluba: Zbornim Mi, časopis Književni prilog, zabavnik i kalendar Jeka od Osijeka i Jubilarni almanah. Rezultati su istraživanja pokazali da je Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku

SINIŠA BJEDOV*

UDK:

821.163.42(091)“1910/1924”

930.5 (497.5 Osijek)

Izvorni znanstveni članak

* Dr. sc. Siniša Bjedov,
Državni arhiv u Osijeku,
ravnatelj@dao.hr

u razdoblju od 1909. do 1941. godine djelovao najčešće oportuno nastojeći se približiti svakoj aktualnoj vlasti. Književni kao i neknjiževni tekstovi koji tematiziraju rat, svjedoče o nekritičkoj svijesti i nekritičkom odnosu prema ratu.

Ključne riječi: *Klub, Veliki rat, poetika/politika, publikacije*

I.

Osnutku i djelovanju Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku prethodi jedno od politički najtežih doba u hrvatskoj povijesti – vrijeme banovanja Khuen-Héderváryja (1883. – 1903.).¹ Khuen-Héderváry bio je eksponent velikomađarske politike. U duhu Hrvatsko-ugarske nagodbe² iz 1868. godine nastojao je Hrvatsku posve podčiniti mađarskim političkim i gospodarskim interesima. Hrvatsku je vezao na mađarski, austrijski i češki kapital, a na svaki je način priječio jačanje domaćega građanstva istovremeno privilegijama potpomažući strance. Između ostaloga, privilegirao je i srpsku manjinu od koje je načinio saveznika svoje protuhrvatske politike, stoga ne začuđuje što je njegova vladavina započela i završila pokretom protiv mađarske tiranije.

Društvene okolnosti s kraja devetnaestoga i početka dvadesetoga stoljeća na sličan je način opisao i književni kritičar Milan Marjanović (Kastav, 1879 – Zagreb, 1955.), kod kojega smo posebno opazili rečenicu teksta iz lista „Savremena Hrvatska“ u kojoj kaže da pisci nisu mogli živjeti od pisanja, a bili su većim dijelom činovnici, učitelji, profesori i upravni činovnici. Svjedoči nadalje kako su teške materijalne prilike urezale crtu izmorenosti na licu hrvatske literature. Piscu nisu mogli ići u svijet i zbog toga su velike ideje dolazile do njihovih zatišja u nekoj blijedoj i skromnoj formi, a ne

¹ Khuen-Héderváry je rođen u slavonskom selu Nuštru, gdje je njegov otac imao posjed, a dužnost hrvatskoga bana obnašao je od 1883. do 1903. godine

² Hrvatsko-ugarska nagodba je sporazum izaslanstva Hrvatskog sabora i Ugarskog sabora, sklopljen 1868. godine, kojim je uređen položaj Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Kraljevine Ugarske unutar ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije i ustroj središnje vlasti u Hrvatskoj temeljem kojega su Ugarski i Hrvatski sabor donijeli odgovarajuće zakone. Nakon što je 1867. sklopljena Austro-Ugarska nagodba dotadašnja je jedinstvena Habsburška Monarhija podijeljena na austrijski i ugarski dio. Prema novonastalom državnopravnom ustroju Dalmacija i hrvatski dio Istre, zajedno sa slovenskim zemljama, ušle su u austrijski dio Monarhije, a banska Hrvatska, zajedno s Vojvodinom u ugarski. Po nagodbi Hrvatska je samostalna na području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja i nastave i pravosuđa. Ostali su poslovi zajednički. Glavni su bili problemi nagodbe činjenica da Hrvatska nije dobila samostalnost na području financija kao i neriješen problem pripadnosti Rijeke što je riješeno „provizorijem“, „privremenim“ rješenjem koji je u praksi išao u korist Mađara.

u punoj snazi, zaključuje Marjanović.³ Iako je tomu bilo tako, Dežman⁴ nalazi i riječi kritike za hrvatsku inteligenciju i građanstvo svoga doba pitajući se što radi ta inteligencija, karta li se ili pije, ili rješava akte, ili ljubaka? Nadalje, u istom tekstu smatra da je najgore što se žene, koje su svagdje glavni čitalački kontingent, ne zanimaju za književnost. Kod nas, navodi Dežman, pročitaju nekoliko francuskih ili njemačkih *romančića* i to im je popudbina za život.⁵ Dežman zapravo postavlja pitanje opravdava li zatečena situacija hrvatske intelektualce, odnosno u kojoj je mjeri i je li uopće opravdano razumijevanje intelektualaca, umjetnika i književnika, koji se nisu uspjeli izdići iznad toga i ponuditi umjetnički trajnija ostvarenja. Pitanje nam je umjesno i zanimljivo s obzirom na predmet našega proučavanja. Dakako, Dežmanovo pitanje držimo retoričkim.

II.

Ako se u ovome trenutku samo kratko osvrnemo na literaturu koja je tada nastajala u Hrvatskoj, možemo ustvrditi da se radi o produkciji koja je po svojoj tematici daleko od prodora u opisanu društvenu problematiku. Riječ je o literaturi koja, govoreći o prošlosti, opisuje propalu feudalnu društvenu strukturu. Možemo pomisliti kako je aktualna stvarnost bila toliko teška da su se pisci okretali „boljoj“ prošlosti. Budući da ćemo u ovome radu barem donekle pokušati povući različite usporednice kojima bismo pojave smjestili što točnije u određene okvire, spominjemo irskoga pisca Jamesa Joycea zbog toga što se prikaz njegove knjige kratkih priča *Dublinci*⁶ nalazi u *Jubilarnom almanahu* 1929. Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku. O knjizi je pisao dr. Ivan Krnic, u početku djelovanja predsjednik Kluba. Knjiga kratkih priča *Dublinci* napisana je 1905., a izdana 1912., dakle, u godinama koje su nam u fokusu istraživanja. Podatak da se u osječkom *Jubilarnom almanahu* 1929. piše o Joyceu⁷ kao autoru već poznatom u Hrvatskoj, zanimljiv je sam po sebi zbog toga što je takav tip suvremene književnosti

³ Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, Liber, Zagreb, 1978., str. 39.

⁴ Dežman, Milivoj (pseudonim Ivanov), liječnik, hrvatski književnik i urednik (Zagreb, 30. VIII. 1873. – Zagreb, 24. VI. 1940.). Kao kulturni, publicistički i književni djelatnik potaknuo je osnutak časopisa mladih *Mladost* u Beču (1898.), bio urednik i suradnik najvažnijih modernističkih časopisa (*Hrvatski salon*, 1898.; *Život*, 1901. – 1991.), s K. Š. Gjalskim uredio i posljednje godište *Vienca* (1903.). Suradnik i urednik dnevnika *Obzor*, *Jutarnji list* i *Večer* te ilustriranoga tjednika *Svijet*. Jedan je od osnivača Društva hrvatskih književnika (1900.), kojemu je bio i predsjednikom.

⁵ M. Šicel, isto, str. 39.

⁶ Ivan Krnic u navedenom tekstu uspoređuje Joyceove *Dublince* s romanom Augusta Cesareca *Careva kraljevna* što može biti zasebna tema za razmatranje i kulturološku analizu

⁷ Ivan Krnic, „James Joyce: *Dublinci*“, u: *Jubilarni almanah Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku*, 1929., str. 9–15.

bio poznat i dostupan hrvatskim autorima. Naime, Irska je toga doba bila u nezavidnom političkom položaju u odnosu prema Engleskoj, što autor tematizira u svojim djelima, a što na više mjesta u tekstu apostrofiraju i Krnic, autor teksta u *Jubilarnom almanahu* Krnic. Pri tom je indikativan Joyceov stil kojim je, između ostaloga, zauzeo svoje mjesto u svjetskoj književnosti. Želimo, naime, ukazati na slične društveno-političke okolnosti i isto vrijeme stvaranja stilski posve različite književne produkcije u Irskoj i u Hrvatskoj, čime problematiziramo iznesenu tvrdnju kako političke i ekonomske okolnosti uvjetuju i književnu produkciju. Ono što nas ovom prilikom zanima jest kako je u sličnim društveno-ekonomskim okolnostima Joyce napravio iskorak u svjetskoj književnosti svojim stilom „romana toka svijesti“, a hrvatski književnici korak nazad pišući „morituri“ literaturu, kako je imenuje Milan Marjanović.⁸

U tom je razdoblju sve vidljivija i kriza monarhije koja će, kao što znamo, uskoro i nestati završetkom Prvoga svjetskog rata. To je ujedno vrijeme masovnoga iseljavanja Hrvata u Ameriku, koje svoju kulminaciju doživljava između 1907. i 1911. godine, kada zemlju napušta prosječno petnaest tisuća ljudi godišnje. U to vrijeme traje i intenzivno naseljavanje Nijemaca i Mađara u Slavoniju, što je za jednu malu zemlju kakva je Hrvatska sigurno bio društveni šok. U publikacijama Kluba samo dva teksta tematiziraju problem iseljavanja, što govori u prilog tvrdnji da je Klub, unatoč povremenim izletima, bio zaokupljen domaćim problemima i temama koje iz njih proizlaze. Godine 1912. na vlast u Hrvatskoj dolazi Slavko Cuvaj,⁹ koji se pokazuje izrazitim apsolutistom i čovjekom odanim mađarskim interesima. Svoj mandat počinje raspuštanjem Sabora i progonom tiska. Kasnije poznati hrvatski književnici August Cesarec i Stjepan Galogaža sudjeluju 1913. u atentatu na komesara Cuvaja i bivaju osuđivani. Po izbijanju rata Ivo Vojnović i Ivo Andrić pritvoreni su, a Vladimir Čerina i Milan Marjanović bježe u zadnji trenutak u inozemstvo. Na širem području Hrvatske djeluje više listova koji njeguju književnost. Može se reći da je ipak mnoštvo toga „književnoga“ usmjereno prema politici i trenutačnom društveno-političkom stanju u Hrvatskoj, narodnom buđenju i prosvjećivanju naroda kao načinu podizanja nacionalne svijesti i društvenoga otpora stranim utjecajima. Književnost i djelatnost na polju kulture bile su *bojno polje* hrvatske inteligencije na putu ne samo prema prosvjećivanju naroda, već i prema političkoj samostalnosti zemlje, stoga ne čudi da je upravo jedan književnik mogao vjerno opisati cjelokupnu situaciju hrvatske političke stvarnosti tih godina. Bio je to Antun Gustav Matoš, koji se 1908.

⁸ M. Šicel, n. dj., str. 39.

⁹ Slavko Cuvaj od Ivanjske (Bjelovar, 1851. – Beč, 1931.), hrvatski političar, hrvatski ban te kraljevski komesar (povjerenik) u Hrvatskoj od 1912. do 1913.

godine vratio u Hrvatsku iz trinaestogodišnjega progonstva. On je u godini osnutka Kluba hrvatskih književnika u Osijeku, 1909., napisao „Staru pjesmu“:

Stara pjesma

*O, ta uska varoš, o, ti uski ljudi,
O, taj puk što dnevno veći slijepac biva,
O, te šuplje glave, o, te šuplje grudi,
Pa ta svakidašnja glupa perspektiva!*

*Čemu iskren razum koji zdravo sudi,
Čemu polet duše i srce koje sniva,
Čemu žar, slobodu i pravdu kada žudi,
Usred kukavica čemu krepost diva?*

*Među narodima mi Hrvati sada
jesmo zadnji, robovi bez vlasti,
Osudeni pasti i propasti bez časti.*

*Domovino moja, tvoje sunce pada,
Ni umrijeti za te Hrvat snage nema,
Dok nam stranac, majko, tihu propast sprema.*

Okolnosti u kojima se pojavljuje Klub hrvatskih književnika u Osijeku određene su situacijom koju najsazetije iznosi redoviti profesor u miru osječkoga Sveučilišta J. J. Strossmayera, emeritus Stanislav Marijanović: „poslije sto i šezdeset godina turske vladavine i ratnih pustošenja (1526. – 1687.) domaći živalj, činilo se, stajao je pred ovim novim gospodarećim elementom i bez kakve tradicije i oslonca na vlastiti kulturni razvitak. Tako je Osijek poslije izгона Turaka 1687. od glavne operativne baze i prometne etape svih vojnih ekspedicija na Balkan, preko upravnog slavonskog središta (*Landes deputation*) i gubernijama sa svim uredima, stajaćih posada svih njemačkih pukovnija, karlovskih i terezijanskih regulacija, novonaseljenih Nijemaca „kapitulana“, obrtnika i trgovaca iz svih krajeva Austrije i Njemačke, „najprije uz vojsku a kasnije i smišljeno, u cilju germanizacije“ (Firinger¹⁰: „*Putevi razvoja Osijeka*“), postao u punom smislu „prvostolni grad Kraljevstva Slavonije“, prvi po snazi vlasti, gospodarskoj moći i kulturnoj organiziranosti, ali je po primanju njemačkog obilježja postao polovicom 18. stoljeća i najgradskija alogena „varoš“ u Slavoniji, prva po

¹⁰ Kamilo Firinger, 1893. – 1984., arhivist i povjesničar, osnivač osječkog Arhiva.

snazi potisnutosti narodnog življa i jezika od povlaštenog njemačkog elementa, koji ipak, nepovezan sa zemljom od koje živi, za svoje dvjestogodišnje prevlasti u Osijeku, nije dao nijednu povijesnu njemačku ličnost¹¹.

Govoreći o razvoju tiskarstva¹² u Osijeku, Marija Malbaša (Osijek, 1909. – 1995., Zagreb), knjižničarka i dugogodišnja istaknuta djelatnica Muzeja Slavonije u Osijeku, na sličan način opisuje situaciju u kojoj se našao Osijek i Slavonija govoreći kako je nakon izгона Turaka Slavonija ostala opustošena i osiromašena. „Razdoblje turskog gospodstva znači 150 godina potpunog zastoja u ekonomskom i kulturnom razvitku ovoga kraja i njegova življa. Stanovništvo je tada rijetko naseljeno i potpuno neobrazovano. Trebalo je više decenija da se Slavonija barem donekle izgradi, da se uredi prometni putevi i da se narod kulturno uzdigne. Sveopća zaostalost razmjerno se brže i lakše nadoknadila na ekonomskom nego na kulturnom polju. U slavonske gradove nagrnuili su Nijemci kao trgovci, obrtnici, činovnici i oficiri. Oni od prvog časa imaju prednost pred domaćim stanovništvom, a to se sastojalo u naprednijoj poljoprivredi, razvijenim zanatima i većoj obrazovanosti.“¹³ Tvrđnjom kako se ekonomska zaostalost zemlje razmjerno brže i lakše nadoknadi nego kulturna, Malbaša je skrenula pozornost na važnost kulturne aktivnosti za opstojnost jednog naroda uopće. Tome svjedoči i Dubravko Jelčić, svojevremeno osječki profesor i kazališni dramaturg, govoreći kako cijela Slavonija i Osijek u doba turske vlasti nije poznao književnih nastojanja u svojoj sredini. Tek kada su Turci s Džaferbegom napustili Osijek, a bilo je to poslije poraza turske vojske kod Haršanja, u rujnu 1687., u Osijeku se javljaju prvi znaci prosvjetnih, a zatim i skromnih kulturnih proplamsaja, vezanih uz Franjevačku tiskaru, koja je osnovana 1735. i djelovala do 1774. podmirujući uglavnom vjerske i crkvene potrebe; ali se zna, da su takve knjige imale u ono doba i znatnu kulturnu vrijednost.“¹⁴ Takva situacija sporo se mijenjala. Tek 24. ožujka 1809. službenom diplomom Franje II.¹⁵ (Firenca, 1768. – 1835., Beč) Osijek postaje slobodni kraljevski grad čime se stvaraju uvjeti za razvoj gradskoga

¹¹ Stanislav Marijanović, „Osijek kao književno središte u prošlosti (Književnopovijesna ekspozicija 18. i 19. stoljeća)“, u: Dušan Čalić – Đuro Berber (ur.), *Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, zbornik radova, svezak 1, JAZU Zagreb, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1984., str. 419–439.

¹² Marija Malbaša, „Izdavačka djelatnost u Osijeku od sredine 18. do početka 20. stoljeća: 3. dio“, *Osječki zbornik*, br. VI., Muzej Slavonije Osijek, 1958., str. 257–301.

¹³ Marija Malbaša, „Stodvadesetpet godina štamparske djelatnosti u Osijeku (1748. – 1873.)“, *Osječki zbornik*, br. IV., Muzej Slavonije Osijek, 1954., str. 138.

¹⁴ Dubravko Jelčić, „Književni Osijek i njegove značajke“, u: Stanislav Marijanović (ur.) *Književni Osijek: književnost u Osijeku i o Osijeku od početka do danas. Studije i eseji*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1996., str. 33–40.

¹⁵ Posljednji car Svetoga Rimskog Carstva, ugarski, hrvatski i češki kralj, austrijski nadvojvoda i austrijski car.

mentaliteta. Građani Osijeka zadobili su tim činom unutarnju gradsku samoupravu s vlastitim gradskim statutom, gradskim vijećem i poglavarstvom. Status slobodnog kraljevskog grada Osijek je stekao zahvaljujući zaslugama svojih građana, ali i velikim novčanim otkupom. Carskom diplomom dodjeljuju se razne slobode i obveze od upravnih, sudskih do gospodarskih, ali kulturne se slobode ne spominju niti prepoznaju kao nešto što bi se trebalo naći u ispravi Carske diplome o slobodnom kraljevskom gradu. Naime, u to je vrijeme književnikom bio isključivo redovnik. „Kulturno-obrazovne potrebe nisu spomenute, pretpostavlja se da za to nije postojala potreba jer je sva kultura i obrazovanje bilo u rukama svećenstva (isusovaca i franjevac), koji su uz vojno stanovništvo jedini imali *dovoljno vremena* za udovoljavanje duhovnim potrebama.“¹⁶ O postupnom razvoju kulture na ratovima opustošenom području Slavonije posredno govori i tiskanje različitoga materijala o čemu govori Malbaša: „Što dublje zalazimo u 19. stoljeće, sve je više štampanog materijala, koji se obraća širokoj javnosti, a ne samo ograničenom krugu obrazovanog svijeta. Iz toga indirektno zaključujemo, da je pismenost jako napredovala, jer nepismenom svijetu ne treba štampanih oglasa i naredaba, ni molitvenika i kalendara.“¹⁷ Pogubne posljedice višestoljetnih ratnih operacija na području Slavonije nisu bile samo materijalne već i duhovno-prosvjetne. Naime, situacija se u Osijeku toliko dugo nije mijenjala ili su promjene na kulturnom i književnom području bile toliko skromne da tursko razdoblje možemo ocijeniti prošlošću koja na određeni način utječe i na duhovno stanje početkom dvadesetoga stoljeća.

Do osnivanja prvoga književnog društva u Osijeku bio je dug put. Analizom povijesnih okolnosti koje prethode osnivanju Kluba hrvatskih književnika u Osijeku zapravo želimo istaknuti situaciju u kojoj je vojni element, nazočan u Osijeku djelovanjem njemačkih postrojba u Tvrđavi, imao presudan utjecaj na širenje njemačkoga kao službenoga jezika administracije, dok je službeni jezik školstva, koje je bilo u crkvenim rukama, bio latinski jezik. Hrvatski jezik u takvim je okolnostima bio na razni stranoga jezika u vlastitoj zemlji, a služio je za komunikaciju hrvatskoga stanovništva. U želji za uzdignućem u više krugove društvene hijerarhije i hrvatsko je stanovništvo izbjegavalo u javnosti govoriti hrvatskim jezikom. Vojsku su pratili strani trgovci, prvenstveno njemački, koji su činili prvotno elitno društvo Osijeka. Svoje skromne kulturne potrebe zadovoljavali su nižerazrednim romanima i njemačkim putujućim kazališnim družinama. Svakodnevno preživljavanje i okrutni

¹⁶ Vesna Burić, „Prvi pokušaji književnog i kulturnog udruživanja u Osijeku“, *Radovi Centra za znanstveni rad – Vinkovci* 3, Zagreb, 1975., str. 297–323.

¹⁷ Marija Malbaša, „Stodvadesetpet...“, n. dj., str. 138.

kapitalistički uvjeti rada i poslovanja ostavljali su malo vremena i prostora za kulturnu djelatnost. U tekstu o likovnoj umjetnosti u Osijeku, knjižar, izdavač i član Kluba Radoslav Bačić (Plaški, 1875 – 1931., Zagreb) navodi: „Kada sam u jesen 1905. došao u Osijek i preuzeo staru Fritscheovu knjižaru kraj kapucinske crkve, slavonska je metropola odisala sva još njemačko-mađarskim duhom. Svako, pa i najblaže isticanje narodnoga osjećaja i narodne svijesti posmatralo se je kano neko bolesno i nerealno snatrenje i usto kano neka opasna i protiv države uperena opozicija.“¹⁸ Naizgled, anakrono nastojanje buđenja hrvatske nacionalne svijesti u Osijeku zapravo je bio velik izazov članovima Kluba. Stvaranje čitateljske publike na hrvatskome jeziku bio je u takvim okolnostima velik pothvat. Gospodarska i politička vlast u gradu bila je posve u rukama stranaca. To se egzaktno može vidjeti u publikacijama Kluba, posebice u *Jeki od Osijeka*, u kojoj se, u kalendarskome dijelu, povremeno objavljuju poimenični popisi gospodarskih i političkih gradskih struktura vlasti. Osijek je, podsjetimo, bio jedinim gradom u Hrvatskoj koji nije odobrio dolazak bana Josipa Jelačića¹⁹ (Petrovaradin, 1801 – 1859., Zagreb) 1848. godine, kada je on slavio svoj vojni trijumf nad Mađarima. Zahvaljujući tako čvrsto ukorijenjenoj tuđinskoj vlasti u gradu, Osijek je bio specifičan hrvatski grad teško osvojiv hrvatskoj riječi. O tom duhu grada pisala je Osječanka Vilma Vukelić (Osijek, 1880 – 1956., Zagreb) u svojim *Tragovima prošlosti*, kronici Osijeka u vrijeme vladanja ozloglašena Khuen-Héderváryja.²⁰ Zbog svega navedenoga, cilj koji si je postavio Klub hrvatskih književnika u Osijeku bio je težak, ali i važan zadatak koji je valjalo obaviti za budući razvoj književnosti i kulture grada i regije. „Grad je naime bio multietničko trgovačko središte s dominacijom alohtonog, njemačkog elementa. Već prije Khuen-Héderváryjeva stupanja na bansku dužnost, uočljiv je bio majoritet tuđinskog vlasništva: 1878. npr. grad je brojao 18.010 žitelja, od čega je Hrvata i Srba zajedno bilo manje od 45%, uz 8.475 Nijemaca i 1.045 Mađara.“²¹ Demografska kretanja toga razdoblja u Osijeku pokazuju kontinuirano zatiranje hrvatstva, primjerice, 1900. godine Hrvatima se u Osijeku izjasnilo tek 6.458 stanovnika.²² Slijedom takvih okolnosti Osijek je postao jednim

¹⁸ Radoslav Bačić, „Likovna umjetnost u Osijeku“, *Jubilarni almanah*, 1929., str. 126–132.

¹⁹ Josip grof Jelačić Bužimski, general i hrvatski ban od 1848. do 1859., član plemićke obitelji Jelačić. Ukinuo je kmetstvo i savladao prve izbore za Hrvatski sabor. Kao vojskovođa pobijedio je u nizu bitaka protiv ustanika u Habsburškoj Monarhiji za vrijeme Revolucije u Mađarskoj. U Hrvatskoj se slavi kao nacionalni junak.

²⁰ Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1994.

²¹ Vlado Obad, *Kronika slobodnog kraljevskog grada Osijeka Vilme Vukelić*, u: Stanislav Marijanović (ur.) *Književni Osijek: književnost u Osijeku i o Osijeku od početka do danas. Studije i eseji*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1996., str. 83.

²² Uvid u demografska kretanja tadašnjeg Osijeka nudi knjiga Stanislava Marijanovića *Hrvatsko pjevačko društvo LIPA u Osijeku 1876 – 1986*, Osijek, 1987.

od glavnih uporišta stranke „mađarona“ u Hrvatskoj, koja je podržavala Khuen-Hérváryjevo djelovanje.

Prilikom smještanja Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku u širem prostoru i vremenu, nezaobilazno je podsjetiti na činjenicu da se hrvatska književnost tijekom devetnaestoga stoljeća razvijala atipično u odnosu na razvijenije zemlje staroga kontinenta. Ponajprije su tomu uzrok političke prilike koje su prioritetom postavile borbu za nacionalni jezik kao protutežu nastojanjima za germanizacijom i mađarizacijom zemlje. Činjenicom je tako postalo da je sve do pred sam kraj devetnaestoga stoljeća hrvatska književnost prema stilskim i motivsko-tematskim odrednicama u zaostatku za europskim kulturnim stvaralaštvom četrdesetak godina²³. Razdoblje kulturne povijesti Osijeka koje proučavamo poklapa se jednim dijelom s razvojem i trajanjem pokreta moderne²⁴ u hrvatskoj književnosti.

Pokret moderne uopće karakterizira oprečan odnos prema poetici realizma i naturalizma koji joj prethode. Za modernu u Hrvatskoj karakterističan je esteticizam te, uz veću raznolikost žanrova, intenzivniji odnos s drugim europskim književnostima. Visoka razina umjetničkih postignuća, koja karakterizira djela hrvatske moderne, poglavito je vidljiva u poeziji, u kojoj se javljaju književnici kao što su Antun Gustav Matoš, Vladimir Vidrić ili Fran Galović, koji je objavljivao i u publikacijama Kluba hrvatskih književnika u Osijeku²⁵.

Pojam moderne/modernizma najčešće svoje objašnjenje crpi iz opreke prema realizmu, no to je i jedina zajednička osobitost različitih književnih pravaca koji se pojavljuju s početkom dvadesetog stoljeća i koji čine pokret moderne, a koji se u pravilu zalažu za određenu autonomiju književnosti. Oni uglavnom odbacuju do tada raširena mimetička²⁶ shvaćanja književnosti i uopće svaku „književnost u funkciji“. Upravo takva shvaćanja književnosti u funkciji, nasljedovana iz razdoblja hrvatskoga romantizma „Šenoinoga tipa“, osobito su nazočna u razmišljanjima Rudolfa Franjina Magjera, idejnoga vođe Kluba. Stvaranje, naime, čitateljske publike na hrvatskome jeziku osobito je za razdoblje književnoga djelovanja Augusta Šenoe (Zagreb, 1838 – 1881., Zagreb), ali isto tako i za razdoblje djelovanja Kluba u Osijeku. Upravo na shvaćanju težišta funkcije književnosti pojedini teoretičari određuju razliku

²³ Kada se u hrvatskoj književnosti počinje oblikovati jedinstven književni jezik, Balzac već zaokružuje svoju *Ljudsku komediju*. Usp. M. Šicel, n. dj.

²⁴ Pokret moderne u hrvatskoj književnosti traje od 1890. do početka Prvoga svjetskog rata 1914. Usp. M. Šicel, n. dj.

²⁵ Fran Galović (Peteranec, 1887. – 1914., Radenkovići u Mačvi) javljao se u *Književnome prilogu* (1910. – 1915.)

²⁶ Određenje književnosti i umjetnosti utemeljeno na odnosu prema stvarnosti. Usp. M. Šicel, n. dj.

između književnosti 19. i 20. stoljeća.²⁷ Pri tom se ističe kako u 20. stoljeću umjesto spoznajne počinje dominirati estetska funkcija. To se, kako navodi Šicel, očituje na dvama planovima, u odnosu prema tradiciji, kao opreka konvencijama realističnoga romana, ili u odnosu prema nemogućnosti određivanja dominantnoga stila, kao opreka prema relativnom jedinstvu epohe realizma. Opći otpor modernizma prema realizmu očituje se poglavito u dominaciji poezije nad prozom. Europska književnost toga razdoblja teži virtuoznom izrazu u poeziji (Baudelaire, Rimbaud, Mallarme), a to se kasnije pojavljuje i u prozi (Proust, Kafka, Joyce). Dolazi, nadalje, do promjene tehnike književnoga oblikovanja u romanima spomenutih autora što postaje općeprihvaćeno i širi se na ostale književne žanrove. To su tehnike pisanja poznate kao „struje svijesti, uvođenja poezije ili eseja u roman, uporabe različitih povijesnih stilova, određene igre jezičnim mogućnostima i sl.“²⁸

Treba istaknuti da stanje duha u Hrvatskoj, istovjetno stanju duha u Europi, nije bilo rezultat isključivo uvoza ideja. Stanje duha u Hrvatskoj nastalo je na posve drukčijoj društveno-političkoj podlozi, o kojoj smo ranije govorili, ali s istim posljedničnim osobitostima – isticanjem individualizma, slobodom stvaralaštva, naglašavanjem misterija „duše“ i slično. Takvo stanje duha u Europi posljedicom je kraha pozitivističke filozofije utemeljene na znanstvenome pogledu na svijet, koji nije dao očekivane odgovore na ključna pitanja 19. stoljeća. Pozitivizam²⁹ podrazumijeva apsolutnu dominaciju razuma, empirije i eksperimenta na čijim su temeljima izrasli realizam i naturalizam kao književne i umjetničke poetike. Kao reakcija na takvo stanje javile su se u Europi filozofije koje su u svojoj osnovi imale iracionalne i spiritističko-metafizičke postavke. Takva iracionalna poimanja stvarnosti našla su svoj izraz u djelima Francuza Bergsona (1859. – 1941.) i njemačkoga filozofa Hartmanna (1842. – 1906.). Zalažući se za povratak idealizmu, Ferdinand Brunetière (1849. – 1906.) prihvatio je krilaticu „o bankrotu znanosti“ i time promovirao nove poglede na literaturu i njezin smisao. Zanimljivo je podsjetiti ovom prilikom da je u *Vijencu* 1895. objavljen tekst *Filozofija umjetnosti* Hypolitea Tainea (1828. – 1893.), a sljedeće godine u *Prosvjeti* objavljen je i *Preporod idealizma* Ferdinada Brunetièra. Radi se o dvama kapitalnim radovima kojima je u Francuskoj zacrtan put modernome shvaćanju umjetnosti.³⁰ Taj je put vodio u simbolizam i dekadansu te psihologiziranje i isticanje individualnosti i originalnosti u književnome stvaralaštvu. Sukob vulgarno-materijalističkoga i idealističkoga pogleda na svijet na filozofskom i znanstvenom

²⁷ M. Šicel, n. dj., str. 190.

²⁸ Isto, str. 191.

²⁹ Pozitivizam je bio dominantna filozofija u devetnaestom i početkom dvadesetoga stoljeća.

³⁰ M. Šicel, n. dj., str. 14.

planu, a na temelju sve bržeg narastanja kapitalizma sa svojim unutarnjim suprotnostima, nije mogao u Hrvatskoj biti podlogom pojave moderne jer takvi ekonomski i društveni uvjeti u njoj tada nisu postojali. Tadašnji europski filozofski, znanstveni i gospodarski prijelomi prošli su pored Hrvatske gotovo neopazice. Naime, Hrvatska u to doba nema još dovoljno razvijeno kapitalističko društvo, dio feudalaca još uživa svoje privilegije, a Austrija, poglavito Mađarska, sustavno sprječavaju brži razvoj naše industrije koristeći prirodne izvore i bogatstva za svoje bogaćenje, istodobno dovodeći Hrvatsku u katastrofalan gospodarski položaj. Osim toga, hrvatsko je društvo obilježeno teškim stranačkim borbama i odupiranjem germanizaciji i mađarizaciji zemlje. Hrvatska je inteligencija pri tom obilježena općim klonućem, pesimizmom i osjećajem bezizlaznosti, što smo već spominjali, a to je stanje duha koje se u cijelosti poklapalo s trenutačnim filozofskim strujanjima Zapada.

Ulazeći u književnost brojnim manifestima, nova je književna generacija odredila postulate nove poetike, a uz spomenute književne oblike, na posebno je mjesto izdigla književnu kritiku kao jednu od najprisutnijih književnih vrsta moderne. Književna kritika u zanemarivom se opsegu pojavljuje u publikacijama Kluba što zorno govori o razmimoilaženju literarnih poetika prisutnih u Hrvatskoj i osječkom Klubu. U najkraćim crtama, to je slika književnih kretanja u Europi i Hrvatskoj koja koegzistira s osnivanjem i djelovanjem Kluba hrvatskih književnika u Osijeku.

Publikacije Kluba čine četiri časopisa koji su izdavani u razdoblju od 1910. do 1929. godine. To su: zbornik *Mi* (1910.), časopis *Književni prilog* (1910 – 1915.), zabavnik i kalendar *Jeka od Osijeka* (1918 – 1924.) i *Jubilarni almanah* (1929.). Osim književnih tekstova u publikacijama su objavljene i mnoge polemike, obavijesti, rasprave, prikazi, izvješća i drugi tekstovi koji detaljno oslikavaju okolnosti u kojima je Klub djelovao, stavove uredništva, područje djelovanja i poziciju Kluba u odnosu na lokalna, nacionalna i europska književno-umjetnička kretanja. Ukupno publikacije Kluba obuhvaćaju dvije tisuće osamdeset (2.080) stranica tiskanog teksta. Pri tome nisu ubrojene stranice s reklamnim oglasima, koje također predstavljaju relevantnu informaciju o djelovanju Kluba. Na tom prostoru izdvojili smo devet stotina pedeset i sedam (957) bibliografskih jedinica – naslovljenih tekstova. Među navedenim bibliografskim jedinicama šesto jedanaest (611) jedinica opisuje tekstove s književnim stilskim osobitostima. Iz toga je razvidno da se gotovo dvije trećine objavljenih tekstova odnosi na literarne sadržaje. Nameće se zaključak da je namjera uredništva u promicanju hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika, istaknuta u Pravilima Kluba, dosljedno provedena za razdoblja djelovanja Kluba.

Klupska politika nije bila angažirana u subverzivnom smislu. Naznačili bismo ovom prilikom pojedine tematske cjeline za koje držimo da se određenim dijelom mogu tumačiti drukčijima u odnosu na uobičajenu klupsku uređivačku politiku. Gledajući djelovanje Kluba u kontekstu jednoga carstva, monarhije na zalazu, treba spomenuti da su u tada aktualnim društvenim borbama za prevlast s Mađarima austrijski vlastodršci otvorili prostor za demokratizaciju društva i izražavanje nacionalnih osjećaja naroda koji su bili u sastavu monarhije, prvenstveno kako bi zadržali svoju poziciju, stoga borba za hrvatsku knjigu i hrvatski jezik, na kojoj je Klub nastojao, nije bila uistinu subverzivna djelatnost. Naprotiv, ona se kretala u okviru zakonski dozvoljenih okvira i u skladu sa željama vlastodržaca. Čak i više od toga, vodstvo je Kluba u stopu pratilo i podržavalo svojim aktivnostima sve društveno-političke promjene. To im je na kraju (1941. godine) i zamjereno. No, zahvaljujući široko postavljenoj uređivačkoj koncepciji, prema kojoj svatko od autora samostalno odgovara za svoj „duševni rad“, u publikacijama Kluba ima tekstova koji se mogu promatrati kao subverzivno štivo. To su tekstovi s naglašenom socijalnom tematikom. Na podlozi društveno-političkih događanja u Europi koje su 1917. dovele do prve komunističke revolucije u Rusiji, takvi tekstovi mogu se smatrati podrivačkim u odnosu na aktualni društveni poredak. Osim toga, takvi tekstovi ukazuju na paralelnu svjetonazornu paradigmu koja nalazi put do javnosti. Kako bi rekli novohistoristi – ukazuju na nered u prividno jedinstvenoj epohi. To su također tekstovi u kojima se mogućim pokazuje „proces stvaranja subverzivnih uvida unutar prividno pravovjernih tekstova“.³¹

Prema raspoloživim izvorima ocrnali smo duhovnu klimu ili stanje duha koje je bilo pokretačka snaga i stajalište s kojega je moguće ponajbolje ocijeniti sveukupno djelovanje i značenje Kluba. Cjeloviti referentni tekst koji nam to u najvećoj mjeri dozvoljava, pojavio se 1934., a napisao ga je i čitao na posijelu Kluba Blaž J. Krunić. Naslov je tekstu *Naše selo i idejni radnici, koji se kupe oko Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku*.³² Tekst je objavljen u *Osječkim novostima* u pet nastavaka. U njemu Krunić detaljno obrazlaže svjetonazorsko ishodište koje je za posljedicu imalo književnu poetiku kojom su se rukovodili članovi Kluba u svojem radu kroz cijelo razdoblje djelovanja. Mnogi kontradiktorni i anakroni potezi uredništva putem ovoga teksta zadobivaju smisao i otkrivaju logiku koja stoji iza njih. Kao što je iz teksta razvidno ta se poetika oslanja na književnu teoriju ruskog kritičara iz devetnaestog

³¹ Stephen Greenblatt, „Prema poetici kulture“, u: David Šporer (ur.), *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, Disput, Zagreb, 2007., str. 163.

³² Čitao autor na jubilarnom posijelu Kluba, prigodom 25 godina njegovoga opstanka i 35 godina književnoga rada R. F. Magjera 3. listopada 1934.

stoljeća Skabičevskog³³. No, u okolnostima kulturne i književne zaostalosti Slavonije i Osijeka kao i strane dominacije književni koncept oslanjanja na selo kao bit hrvatskoga naroda pokazivao se donekle opravdanim. Radi se, dakako, o svojevrsnoj angažiranoj književnoj poetici koja je odgovarala društveno-političkom trenutku Slavonije i vremenu u kojemu je književnost stavljena u funkciju političke borbe – borbe za narodni jezik i književnost na hrvatskom jeziku. U srazu političkog i poetičkog na primjeru Kluba očito je kako se dnevno političko nije prometnulo u vječno poetičko. Stoga književni tekstovi članova Kluba nisu prošli sud vremena te se na njih danas gleda kao na književno-povijesne tekstove bez bitnije umjetničke vrijednosti. Oni su danas vrijedni kao kulturno-povijesne činjenice, kao prošla stvarnost osječke kulturne scene. Temeljna ideja teksta ukazuje *idejnim radnicima koji se kupe oko Kluba* da treba čuvati sve lijepo, istinito i dobro što čini narodnu kulturu hrvatskoga naroda. Kako bi potkrijepio navedene teze Krunic proziva one pisce koji navedene ideje opstruiraju tražeći uzore u stranim književnostima. Među njima posebno su istaknuti Miroslav Krleža i August Cesarec kao pisci bezidejne literature, Krunic smatra da je sadržaj njihovih djela puko nagomilavanje riječi i ništa više. Nadalje smatra kako njihov rad samo nakratko ushićuje poluobrazovani proletarijat, a sretnu okolnost vidi u tome što se radi o slami koja lako plane i brzo izgori.

III.

Gledajući djelovanje Kluba u kontekstu jednoga carstva, monarhije na zalazu, treba spomenuti da su u tada aktualnim društvenim borbama za prevlast s Mađarima austrijski vlastodršci otvorili prostor za demokratizaciju društva i izražavanje nacionalnih osjećaja naroda koji su bili u sastavu monarhije, prvenstveno kako bi zadržali svoju poziciju, stoga borba za hrvatsku knjigu i hrvatski jezik, na kojoj je Klub nastojao, nije bila uistinu subverzivna djelatnost. Naprotiv, ona se kretala u okviru zakonski dozvoljenih okvira i u skladu sa željama vlastodržaca. No, zahvaljujući široko postavljenoj uređivačkoj koncepciji, prema kojoj svatko od autora samostalno odgovara za svoj „duševni rad“, u publikacijama Kluba ima tekstova koji se mogu promatrati kao subverzivno štivo. To su tekstovi s naglašenom socijalnom tematikom. Na podlozi društveno-političkih događanja u Europi koje su 1917. dovele do prve komunističke revolucije u Rusiji, takvi tekstovi mogu se smatrati podrivačkim u odnosu na aktualni društveni poredak. Osim toga, takvi tekstovi ukazuju na paralelnu svjetonazornu

³³ A. M. Skabičevski napisao je godine 1891. u Petrogradu povijest novije ruske književnosti: *Istorija novije ruske književnosti, od godine 1848 – 1890.*

paradigmu koja nalazi put do javnosti. Kako bi rekli novohistoristi – ukazuju na nered u prividno jedinstvenoj epohi. To su također tekstovi u kojima se mogućim pokazuje „proces stvaranja subverzivnih uvida unutar prividno pravovjernih tekstova“.³⁴

Prvi takav tekst nalazimo u časopisu *Mi* 1910. godine, upravo od Rudolfa Franjina Magjera³⁵, pod naslovom *Len – Boša*. Objavljeni tekst je crtica, dio prozne cjeline naslovljene *Iz zapisaka sa sela*, koje su i zasebno objavljene. Magjer se pokazuje kao vješt pripovjedač i odličan poznavatelj slavonskoga sela. Priča o djevojčici Boji zvanoj Len – Boša i njenu kratkom i teškom životu svjedoči o dubokom zahvatu u socijalne probleme slavonskoga seoskog života. Težak i naporan rad, neimaština, neobrazovanost, grubost, licemjerje, pohlepa, samo su neke od tema koje autor ističe tom crticom. Osim toga, autor pokazuje istančan osjećaj za položaj djece i njihove probleme u tadašnjem društvu. Poznajući Magjera, ne vjerujemo da je ovim tekstom svjesno subverzivan, ali kako smo vidjeli na primjeru mlinara Menocchia³⁶, moguć je „proces stvaranja subverzivnih uvida unutar prividno pravovjernih tekstova“. U istoj publikaciji, crticom *Ludakinja*³⁷ Vlado Jugović slika život sela u južnom, primorskom dijelu Hrvatske. Opisujući jadransku obalu i kišni dan, autor je napravio lijep uvod u crticu kojom dominira pritajena strast, zavist i zloba. Malobrojni likovi u crtici *Ludakinja* nacrtani su grubim potezima kakvi dolikuju životu kojim su živjeli. Jugović je prikazao svijet iz kojega se ne nazire izlaz, osim na nebo. Kritika društva toliko je snažna da bismo ovu crticu mogli tumačiti subverzivnom. Socijalno angažiran tekst u *Književnome prilogu 2-3/1910.* objavljuje i Ferid Maglajić pod naslovom *Žuto lišće*³⁸. U trima kratkim pričama opisuje život zanatlija, seljaka i običnih ljudi u Bosni pod austrougarskom vlašću. Autorov je stav društveno kritičan, sklon traženju socijalne pravde. Opisujući svakodnevni život Bosne, Maglajić teži biti realan prema socijalno ugroženom stanovništvu tražeći uzroke takva stanja i u samim ljudima. Maglajić je autor sklon prikazivanju socijalnih nepravdi kojima su izloženi „mali“ ljudi. Snažnu društvenu kritiku objavljuje i Aleksander Kešuc crticom *Sinovi*³⁹. Tema je crtica iseljavanje u Ameriku. Naturalistički je oslikan težak i samotni život starice u primorskom selu. Kešuc ukazuje na teško siromaštvo naših krajeva koje je mlade ljude tjeralo na iseljavanje u Ameriku. Djeca odlaze i zaboravljaju roditelje. Baveći

³⁴ S. Greenblatt, n. dj., str. 163.

³⁵ Rudolf Franjin Magjer, „Len – Boša“, *Mi*, 1910., str. 78–82.

³⁶ Carlo Ginzburg, *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, prijevod Frano Čale, Grafički zavod Hrvatske, 1989.

³⁷ Vlado Jugović, „Ludakinja“, *Mi*, 1910., str. 83–84.

³⁸ Ferid Maglajić, „Žuto lišće“, *Književni prilog*, 2–3 (1910.), str. 50–52.

³⁹ Aleksander Kešuc, „Sinovi“, *Književni prilog*, 1911., str. 107–110.

se društvenim odnosima, propitujući moral ljudi koji pored takvih situacija mirno žive, autor ne ostavlja nadu u bolju budućnost. Na kraju i sebe navodi kao primjer bešćutnosti pojačavajući težinu socijalne osude do krajnosti. Aleksandar Kešuc ponovno se u sljedećem godištu *Književnoga priloga* 1911./12. javlja pričom socijalne tematike *U bijegu*⁴⁰. To je tragična priča o seoskoj djevojci koja odlazi na rad u grad pritisknuta siromaštvom u rodnoj kući. Budući da je neželjena od rođenja, društvo je odbacuje i tragično završava u rijeci. U podlozi je priče veliko siromaštvo i borba za goli život. U *Književnome prilogu* 1911./12. Josipa pl. Glembay objavila je dvije crtice iz gradskoga života koje se bave djecom. Jedna od njih – *Na stranputici*⁴¹ ističe se svojom socijalnom podlogom. Priča se bavi siromašnom djevojkom koja prosi da bi mogla ići u školu. Iako je Glembayeva drugim tekstovima pokazala da društvena kritika nije dio njezine književne poetike, tema ove crtice govori sama za sebe o teškim socijalnim nejednakostima i predstavlja svojevrsan otklon u njezinu stvaralaštvu.

Hrvatski zabavnik i kalendar *Jeka od Osijeka* prvi tekst koji bismo mogli okarakterizirati subverzivnim donosi tek 1923. Pavao M. Rakoš objavljuje priču o životu prijatelja Janka pod naslovom *Spas*⁴². Priča je stilski nedorađena, a likovi su shematizirani i uopćeni. Tekst čini zanimljivim tema o Jankovljevu zaređenju za svećenika, potom odustajanje i širenje socijalističkoga učenja o jednakosti među radnicima. Autor izravno problematizira postojeći društveni poredak, što je rijetka pojava u publikacijama Kluba. Još je izravniji Ivan Franić Požežanin. U crtici *U zimskoj noći...* autor se poslužio književnim izrazom da progovori o društvenoj nepravdi i nebrizi. To je potresna priča i kritika društva koje ne brine o siromašnima. Autor ukazuje na licemjerje društva, kako pojedinaca, tako i njegovih institucija. Radi se o neuobičajeno jakoj kritici društvenih odnosa, poglavito Crkve, bogataša, ali i malih ljudi čija „srca i džepovi ostadoše zatvoreni“.⁴³ Iako je tekst stilski izgrađen, izrazito ekspresivan, o njemu možemo prije govoriti kao o ideološkom proglasu nego o književnom djelu.

Zaključak

U ukupno dvanaest godina aktivne publicističke djelatnosti od izdavanja zbornika *Mi* 1910., preko *Književnog priloga* do *Jeka od Osijeka* 1924. objavljeno je osam naslova koje smo mogli izdvojiti kao „pukotine“, tekstove koji ukazuju na drukčija

⁴⁰ Aleksander Kešuc, „U bijegu“, *Književni prilog*, 1911./12., str. 66–73.

⁴¹ Josipa pl. Glembay, „Na stranputici“, *Književni prilog* 1911./12., str. 187–188.

⁴² Pavao M. Rakoš, „Spas“, *Jeka od Osijeka*, 1924., str. 33–37.

⁴³ Ivan Franić Požežanin, „U zimskoj noći“, *Jeka od Osijeka*, 1924., str. 43.

ishodišta. Iako većinu tekstova u publikacijama Kluba možemo karakterizirati kao „literaturu u funkciji“ (Šenoa), ovi izdvojeni tekstovi u funkciji su drugačijega, suprotstavljenoga svjetonazora onomu kojemu su služili ostali radovi i cjelokupna klupska djelatnost. Vrijeme prije prvoga svjetskog sukoba bilo je ideološki burno te je u to doba objavljeno i najviše radova koji prelaze okvire klupske uređivačke politike. Navedene tekstove karakterizira istaknuta socijalna nota, nedvojbeno kritika društva i postojećih odnosa socijalnih nejednakosti, osuda pojedinih institucija, osobito Crkve. Tekstovi su izrazito ekspresivni, osuđujući, kritični. Ukazujući na nepravdne socijalne razlike, pozivaju na akciju, na promjenu, na propitivanje, kako sebe, tako i svoje okoline. Navedeni tekstovi zahvaćaju u društveno tkivo u cjelini tražeći radikalne promjene, dok Klub svojom djelatnošću pokriva samo područje kulture. Ideološki Klub ostaje na postojećim društvenim odnosima i zalaže se za njih svjesno podilazeći postojećim institucijama. Uočavamo nedostatak kritičkoga odnosa u tekstovima koji tematiziraju rat. Odnos prema ratu u književnoj praksi Kluba dokazuje dosljednu privrženost aktualnoj vlasti. Primjerice, Gavrilo Princip, pripadnik „Mlade Bosne“, koji je ubojstvom prijestolonasljednika Ferdinanda u Sarajevu pokrenuo događaje koji su izazvali Prvi svjetski rat i raspad Austro-Ugarske Monarhije, zalagao se, između ostaloga, za ujedinjenje Slavena u jednu državu. Iste sveslavenske ideje zastupao je Magjer, kao i službeno Klub, što je u brojnim tekstovima isticano, ali se istovremeno na stranicama klupske publikacije pojavljuje osuda toga čina. Opravdana osuda samoga čina zanemarila je programsku sličnost „Mlade Bosne“ i Kluba te pozicionirala Klub uz aktualnu vlast. Među 44 klupska izdanja od 1910. do 1924. godine samo jedno tematizira rat: Josip Canić, *Molitva nad grobom junaka*, 1917. (skladba za gusle uz pratnju klavira). Izdavačka djelatnost Kluba sugerira apsolutnu nezainteresiranost uredništva za ratna zbivanja što nas dodatno navodi na iznesena tumačenja uređivačke politike.

THE GREAT WAR IN THE 1910 – 1924 PUBLICATIONS OF THE CLUB OF CROATIAN WRITERS AND ARTISTS IN OSIJEK

Abstract

The Club of Croatian Writers and Artists in Osijek was active from 1909 till 1941. During that period it has published four literary publications. In the two of them, Književni prilog (1910-1915) and Jeka od Osijeka (1918 – 1924), we can follow reactions on the World War I. It is the period in which the crisis of the monarchy became more and more apparent. As it is well known, with the end of the World War I the monarchy will disappear. At the same time that is the time of massive imigrations of the Croats to America. The culmination of these imigrations happened between 1907 and 1911 – fifteen thousand people in average were leaving the country in a year. In this period we have an intensive settling of Germans and Hungarians in Slavonia, which, for a small country like Croatia, was definitely a social shock. Since the club was active in that very turbulent period, in which several states and social systems both came into being and disappeared, it is interesting to research how literature reacted to the modern social changes. Texts with the war themes can be followed and researched in some publications. In this way we can talk about the relation between poetics and politics in a local surrounding. Furthermore such texts point to a parallel world-view paradigm which finds its way to the public. As newhistorians would say – they point to the disorder in an ostensibly united epoch. Also those are texts in which „a process of creating subversive insights in ostensibly ortodox texts (Greenblatt) becomes possible. For the purpose of this paper a research of documents was done in the National Archives in Osijek and in the Museum of Slavonia in Osijek. The National Archives in Osijek keep the works of some members and associates of the Club of Croatian Writers in Osijek as well as the works by the Club (signature HR-DAOS-422). Periodicals, that follow the above mentioned period when the Club was active, is kept in the Museum of Slavonia in Osijek: Hrvatski list, Narodna obrana, Die Drau, Vijenac, Suvremenik, etc. In the Museum of Slavonia there are also exemplars of the Club's publications: proceedings Mi, journal Književni prilog, magazine and calendar Jeka od Osijeka and Jubilarni almanah. The results of the research show that the Club of Croatian Writers and Artists in Osijek in the 1909 – 1941 period acted mostly timeservingly trying to get close to every government. Literary and non-literary texts with the war theme witness about absence of critical awareness and critical attitude towards the war.

Key words: *the Club, the Great War, poetics/politics, publications*